

## هدف کلی

توانایی ساخت و تزئین بدنه‌های سفالی

### هنر سفالگری

هدف‌های رفتاری: در پایان این فصل، دانش‌آموز باید بتواند:

- ۱- مفاهیم «سفال» و «سرامیک» را تعریف کند.
- ۲- تاریخچه سفالگری دوره نوسنگی تا دوره مادها را توضیح دهد.
- ۳- تاریخچه سفالگری دوره ماد تا پایان دوره ساسانی را توضیح دهد.
- ۴- تاریخچه سفالگری از دوره اسلامی تا پایان دوره قاجار را بیان کند.
- ۵- ویژگی‌های هنر سفالگری دوره سلجوقی را توضیح دهد.
- ۶- ویژگی‌های هنر سفالگری از زمان حمله مغول تا پایان دوره صفویه را توضیح دهد.
- ۷- ویژگی‌های هنر سفالگری دوره زند و قاجار را توضیح دهد.
- ۸- عمده‌ترین مراکز سفالگری در ایران را نام ببرد.
- ۹- کارگاه‌های سفالگری معاصر را معرفی کند.

#### ۱- کلیات

خاک‌هاست، بدنه‌های سرامیکی را رنگی می‌کند.

«سرامیک» از واژه یونانی keramos گرفته شده که خود ریشه سانسکریت داشته و به معنای «خاک رس پخته شده» است. علم سرامیک در یک تعریف کلی عبارت است از: «علم شناخت، ساخت و کاربرد اشیای جامدی که اجزای اصلی آنها را مواد معدنی غیرفلزی تشکیل می‌دهد.» بنابراین، می‌توان گفت سرامیک‌ها اشیای جامدی هستند که اجزای اصلی آنها مواد معدنی غیرفلزی است. این مواد ابتدا شکل گرفته و سپس در اثر حرارت، سخت می‌شوند. سرامیک‌ها، انواع بسیاری دارند مانند: سفال، چینی، پیرکس، شیشه معمولی و ...

از آنجا که معنای واژه‌های سفال و سرامیک نزد مردم مشخص نیست، گاهی به جای یکدیگر استفاده می‌شود. می‌توان گفت: «سفال از ابتدایی‌ترین و قدیمی‌ترین فرآورده‌های سرامیکی است که بدنه‌ای متخلخل و رنگی دارد.» وجود مقادیر زیاد اکسید آهن در خاک رس که بیشترین ناخالصی موجود در

#### ۲- تاریخچه هنر سفالگری در ایران

زمان دقیق ساخت ظروف سفالی در ایران معلوم نیست و آنچه که امروزه از تاریخ هنر سفالگری می‌دانیم، حاصل مطالعه نمونه‌هایی است که از حفاری‌های باستان‌شناسان به دست آمده است. نمونه‌هایی که از منطقه تپه گنج‌دره واقع در غرب کرمانشاه و غار کمر بند نزدیک بهشهر در استان مازندران کشف شده، نشان می‌دهد که قدیمی‌ترین آثار سفالی ایران به «دوره نوسنگی» در هزاره هشتم قبل از میلاد تعلق دارد.

سفالینه‌های این دوره ظروفی ناهموار هستند که به خوبی پخته نشده و به علت دودخوردگی به رنگ سیاه درآمده‌اند. این ظروف برای نگهداری مایعات مناسب نبوده و احتمالاً از آنها برای نگهداری دانه‌های خوراکی و سبزیجات استفاده می‌شده است. از آنجا که این گروه سفالینه‌ها علاوه بر غارهای مسکونی،

۱- پخت اول سفال معمولاً در حدود ۹۰۰ درجه سانتی‌گراد انجام می‌شود و برحسب نوع ترکیب خاک رس تا ۱۱۰۰ درجه سانتی‌گراد متغیر است.

در دشت نیز پیدا شده، نشانه مهمی برای ارتباط دو دوره غارنشینی و شهرنشینی در ایران است.

دکتر یوسف مجیدزاده<sup>۱</sup> معتقد است که «به طور کلی چادرنشینیان بدوی با سفال آشنا بوده‌اند ولی به دلیل شکنندگی نمی‌توانستند آن را مورد استفاده قرار دهند. بنابراین، سفال علامت مشخصه زندگی شهرنشینی است.»

محققان احتمال می‌دهند که زنان در این دوره وظایف خاصی را برعهده داشتند و علاوه بر نگهداری آتش، مخترع و سازنده ظروف سفالین نیز بودند. همچنین گروهی بر این عقیده هستند که فکر اختراع سفال با مشاهده سخت شدن خاک اطراف اجاق پدید آمد و بعضی دیگر بر این اعتقادند که انسان‌های اولیه برای نگهداری مواد، درون سبد را با گل رس اندود کرده و در آفتاب خشک می‌کردند. احتمالاً با سوخته شدن سبد در کنار اجاق، جسمی سخت برجای مانده و این آغازی برای ساخت ظروف سفالی شد.

اولین ساکنان فلات ایران در هزاره پنجم قبل از میلاد، علاوه بر آنکه در شکار و کشاورزی موفق بودند ظروف سفالی دست‌ساز به رنگ سیاه و قرمز برای ذخیره آذوقه می‌ساختند.

رنگ سیاه ظروف به دلیل دود ناشی از سوخت هیزم در کوره‌های بسیار ابتدایی بود.

در این زمان نخستین پیشرفت در سفالگری رخ داد و آن پیدایش سفال منقوش بود. این ظروف، کاسه‌هایی ناهموار و بی‌دوام با پایه‌ای به شکل تخم مرغ بود. روی آنها خط‌های افقی و عمودی و متقاطع رسم شده بود که تقلیدی از طرح سبد است (تصویر ۱).

مهم‌ترین تحول در هنر سفالگری، اختراع چرخ سفالگری است. رمان گیرشمن، باستان‌شناس فرانسوی اختراع چرخ سفالگری را تقریباً مقارن با حدود هزاره چهارم پیش از میلاد می‌داند. در مورد اولین مکان این اختراع، هنوز جای شک و تردید باقی است. بسیاری از پژوهشگران، ساکنان فلات مرکزی ایران را اولین مخترعان چرخ سفالگری در جهان می‌دانند. چرخ‌های سفالگری این دوره عبارت از یک تخته ساده باریک بود که روی زمین قرار می‌گرفت و شخصی آن را می‌چرخاند. ظروفی که روی این سطح گردنده ساخته می‌شد، سفالینه‌هایی کاملاً گرد و متقارن و ظریف بود.

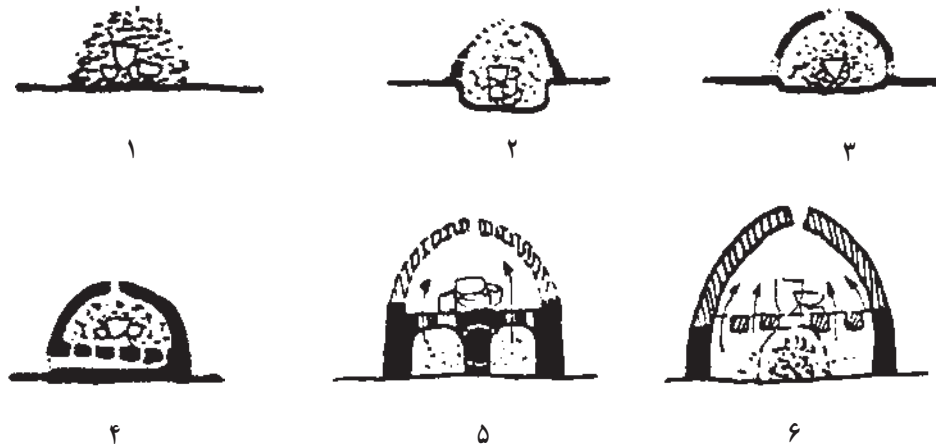


تصویر ۱ - کاسه سفالین هزاره پنجم پیش از میلاد، دشت قزوین - ارتفاع ۱۳/۶، قطر دهانه ۱۶ سانتی‌متر، موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران

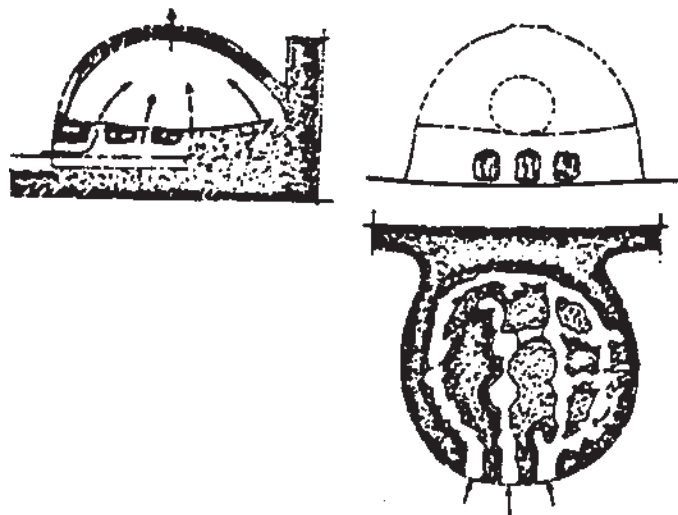
۱- باستان‌شناس و استاد تاریخ ایران در دانشگاه تهران.

کوره‌های جدیدی برای پخت سفالینه‌ها ساخته شد که برخلاف کوره‌های ابتدایی پیشین، در آنها، آتشدان و محفظه قرارگیری ظروف، به وسیله یک شبکه آجری از هم جدا می‌شد (تصویر ۳).

قبل از این تاریخ، برای پخت ظروف از کوره‌های ابتدایی استفاده می‌شد این کوره‌ها از یک گودال و دو مجرا برای ورود و خروج هوا تشکیل می‌شد (تصویر ۲). ولی از این تاریخ به بعد



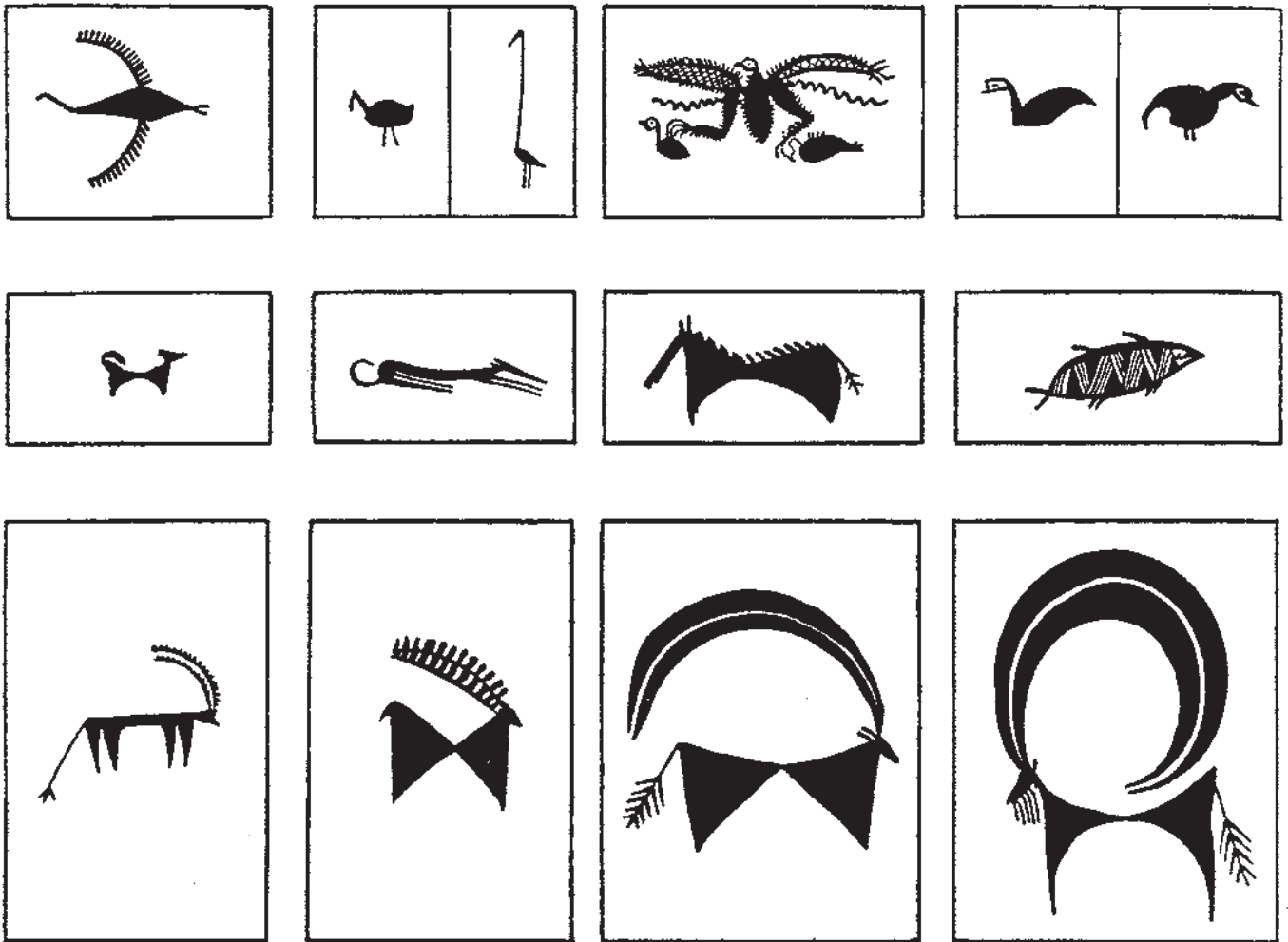
تصویر ۲ - سیر تحول کوره در ایران



تصویر ۳ - کوره‌های سفال‌پزی در سیلک کاشان هزاره چهارم قبل از میلاد

به جام منقوش شوش اشاره کرد. در نقوش این سفالینه، دم جانور دراز و کشیده‌تر و شاخ‌ها نیز بدون تناسب با بدن حیوان واقعی پهن و بزرگ شده، گردن و پای پرندگان نیز کشیده و بدن حیوان با یک مثلث به نمایش درآمده است (تصویر ۴ و ۵).

سفالگران این دوره می‌توانستند دمای کوره را کنترل کنند. نقوش سفالینه‌های این دوره به نسبت طرح‌های قبلی، بسیار واقع‌گرایانه بود و تصویرهای ساده‌ای از مار، پلنگ، قوچ، لک‌لک، روباه و غیره روی آنها دیده می‌شد. می‌توان از این میان



تصویر ۴- نقش مایه سفالینه‌های پیش از تاریخ - شوش

تصویر ۵- ظرف سفالی پایه‌دار شبیه میوه خوری، بدنه نخودی رنگ  
نقوش بدنه خارجی ظرف، یک ردیف پلنگ و دو ایر کمربندی، قطر دهانه ۱۹  
و ارتفاع ۱۹/۵ سانتی‌متر است. منطقه ایغربلاغ قزوین، هزاره پنجم قبل از  
میلاد، این ظرف شباهت زیادی به سفال منقوش تپه‌گیان نهاوند دارد.



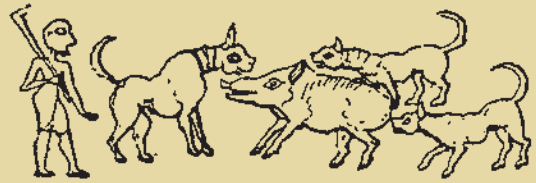
با توسعه تجارت در این دوران، برای تضمین و مراقبت از  
کالا و تشخیص مالک آن، استفاده از مهر مرسوم شد. مهرهای  
سنگی و یا سفالی با نقوش هندسی و موضوعات گیاهی، جانوران  
و انسان، به صورت بسیار ساده از مراکز تمدن در ایران باستان به  
دست آمده است که بی‌شک از نقوش ظروف سفالین الهام گرفته  
شده است (تصویر ۶).



۱



۲



۳



۴



۵



۶



۷



۸



۹



۱۰



۱۱



۱۲



۱۳



۱۴



۱۵



۱۶



۱۷

تصویر ۶ - هفده نمونه از نقوش مهرهای به دست آمده از شوش متعلق به هزاره سوم قبل از میلاد

آثار دوره عیلامی که از حفریات معبد چغازنبیل به دست آمده، از رواج ساخت آجرهای لعابدار نشان دارد. کاشی‌ها و آجرهای لعابدار آنها به رنگ‌های آبی، سبز و سفید است که گاهی بدون نقش و گاهی دارای تزییناتی مانند جانوران افسانه‌ای و خطوط است. علاوه بر آجرهای لعابدار، تعداد اندکی پیکره‌های کوچک سفالی نیز از معبد چغازنبیل به دست آمده است. در هزاره اول قبل از میلاد در سیلک کاشان سفالگری رونق بسزایی یافت که زیباترین این سفالینه‌ها، ظروفی با لوله بلند هستند. احتمالاً هدف از ساختن آنها، استفاده در مراسم تدفین و

قربانی کردن بوده است. لوله این ظروف شبیه منقار پرندگان است. شبیه این ظروف با لوله منقاری شکل، علاوه بر سیلک کاشان، در تپه گیان نهاوند، تپه حسنلو در ارومیه و خورون در شمال غربی تهران، تپه مارلیک در گیلان و بسیاری دیگر از مناطق باستانی ایران کشف شده است (تصویرهای ۷ و ۸ و ۹ و ۱۰). در ظروف سفالی با لوله منقاری شکل سیلک، نقوش و تزیینات بسیار مفصل‌تر اجرا شده است. در میان نقوش هندسی این سفالینه‌ها، نقش گردونه خورشید بسیار مورد توجه بوده است. (تصویرهای ۸ و ۹ - الف و ب و ۱۰)



تصویر ۷- سفال خاکستری با لوله منقاری که با حیوانی کوچک به دهانه متصل شده است. حسنلو - ارومیه، هزاره اول قبل از میلاد



تصویر ۸- سفال منقوش سیلک کاشان با لوله منقاری یا نودانی شکل متصل به دهانه و یک دسته در طرف دیگر ظرف، رنگ بدنه کرم و رنگ نقوش قهوه‌ای تیره و آجری است. نقش دو گاو در دو طرف ظرف و نقش خورشید دور لوله را احاطه کرده است. ارتفاع ۱۵/۵ سانتی‌متر، قطر دهانه ۱۱ سانتی‌متر، هزاره اول قبل از میلاد



تصویر ۹- سفال منقوش سیلک کاشان با لوله منقاری یا ناودانی شکل متصل به دهانه، نقش دو اسب در دو طرف ظرف و نقش خورشید در اطراف لوله و دهانه ظرف، در کف ظرف نقش + به رنگ آجری وجود دارد. ارتفاع ۱۵/۵ سانتی‌متر، قطر دهانه ۹ سانتی‌متر، طول لوله ۲۰ سانتی‌متر، هزاره اول قبل از میلاد



تصویر ۱۰- مجسمه گاو کوهان‌دار - طول ۲۶ و ارتفاع ۱۱ سانتی‌متر - رنگ بدنه قرمز آجری - مارلیک - هزاره اول قبل از میلاد - موزه

ملی ایران



استقامت حیوان، با تشدید و تأکید بر کشیدگی کوهان، اصرار داشته است. در برخی از این نمونه‌ها، هنرمند در قسمت‌های مختلف بدن، لوله‌ای ساخته تا مایعات از آن عبور کند. بعضی از این ظروف که برای نوشیدن مایعات به کار می‌رفته «ریتون» نامیده شده است. ریتون‌های زرین دوره هخامنشی نیز با الهام از این ظروف ساخته شده است (تصویر ۱۱).

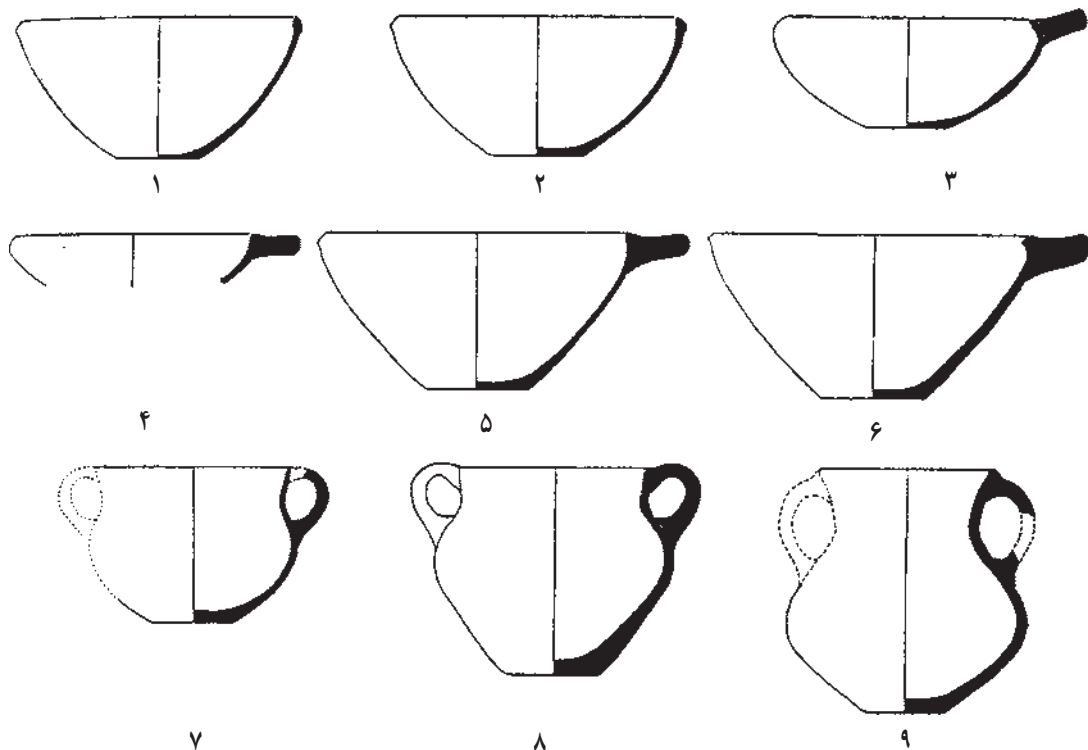
اغلب سفالینه‌ها در بین اشیایی بوده و به همراه مردگان در گور قرار داده می‌شد که گاهی بدون نقش، به رنگ خاکستری مایل به سیاه یا قرمز است. در مجسمه‌ها یا ریتون‌هایی به شکل حیوانات، سطح بدن حیوان پس از صیقلی شدن با خط‌های شکسته موازی‌ترین شده است. گاهی در گوش حیوان، گوشواره طلایی وجود دارد و سفالگر به هنگام ساخت آن برنمایش قدرت و



تصویر ۱۱- ریتون سفالی به شکل گوزن نشسته با شاخ‌های بلند و بدنه قرمز رنگ، کلاردشت، قرن ۷ یا ۸ پیش از میلاد

هگمتانه در ابتدای شهر همدان به دست آمده ولی تاکنون اطلاعات جامعی درباره سفالگری دوره ماد منتشر نشده است (تصویر ۱۲).

از هنر سفالگری مادها، که در جنوب شرقی ایران ساکن بودند، سفالینه‌هایی از مناطقی چون نوشی جان نزدیک ملایر و تپه



تصویر ۱۲- طرحهایی از سفالینه‌های دوره ماد - تپه نوشی جان ملایر

نقش کنده و به شکل خمره، کوزه، قمقمه، عطردان و کتیبه‌های برجسته لعابدار ساخته می‌شد (تصویرهای ۱۳ و ۱۴).



تصویر ۱۴ — عطردان یا روغن‌دان کوچک لعابدار با دو دسته برای آویزان کردن و لبه برگشته، شوش — دوره هخامنشی — موزه ملی ایران

با روی کار آمدن هخامنشیان در قرن ششم قبل از میلاد، به دلیل رواج بیشتر ظروف فلزی، استفاده از ظروف سفالی، محدود شد. در این زمان، عموماً سفالینه‌هایی با نقوش ساده به صورت



تصویر ۱۳ — عطردان یا روغن‌دان کوچک لعابدار با دو دسته برای آویزان کردن، لبه برگشته و پایه نوک تیز. قطر دهانه ۴ سانتی‌متر، ارتفاع ۱۳/۵ سانتی‌متر، شوش — دوره هخامنشی — موزه ملی ایران

استفاده از کتیبه‌های برجسته برای پوشش و تزئین دیوار کاخ‌ها، در دوره هخامنشی مرسوم بود. نمونه‌هایی از این آجرهای برجسته از کاخ آپادانا در شوش به دست آمده است. طرح این کتیبه‌های آجری، تصویرهایی از کمانداران هخامنشی به رنگ‌های سبز، قهوه‌ای، زرد، آبی، سفید و نارنجی است (تصویرهای ۱۵ — الف و ب).



تصویر ۱۵ — الف — نمای نزدیک از نقش برجسته کمانداران



تصویر ۱۵ — ب — کتیبه آجری برجسته لعابدار با نقش کمانداران، کاخ آپادانا

در شوش — دوره هخامنشی — موزه لوور پاریس

سفالین لعابداری که درون تابوت می گذاشتند و به رنگ آبی یا خاکستری بود (تصویر ۱۶). ظروف سفالین بی لعاب معمولاً شامل کاسه، خمره، کوزه، قمقمه و پیه سوز و مجسمه هایی از الهه ها بود (تصویرهای ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۰). آنچه که از بررسی نمونه ها به دست آمده، حاکی از ادامه رکود و زوال تدریجی سفالگری و توجه بیشتر به ظروف فلزی است.



تصویر ۱۷- قمقمه و سرپوش سفالی لعابدار دوره اشکانی - موزه آبگینه

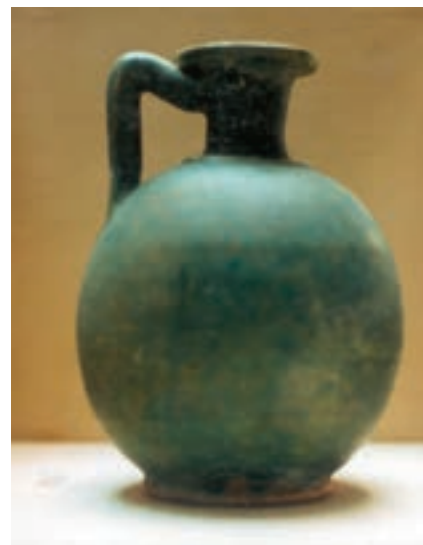
در حفاری شهرهای به جا مانده از دوره اشکانی مانند کنگاور و سیستان، نمونه های کمی از سفالینه های این دوره به دست آمده است. به نظر می رسد کارگاه های سفالگری اشکانی، نزدیک گورستان ها و در خارج از حصار شهر قرار داشته است. تولیدات این کارگاه ها، تابوت لعابدار به رنگ سبز - آبی برای بزرگسالان و خمره میت برای کودکان بوده است. همچنین ظروف و جام های



تصویر ۱۶- تابوت سفالی لعابدار به رنگ آبی فیروزه ای با درپوش سفالی بدون لعاب و تزیین برجسته با نقوش انسانی - شوش - دوره اشکانی - موزه ملی ایران



تصویر ۱۹- ظرف سفالی لعابدار به رنگ سبز - آبی دارای سه پایه با لبه برگشته - حسنی محله گیلان - دوره اشکانی - موزه ملی ایران



تصویر ۱۸- تنگ سفالین با لعاب سربی سبز - آبی دوره اشکانی - موزه آبگینه

لعب مرغوب تر شد (تصویرهای ۲۱ و ۲۲). برای تزئین بدنه‌ها از روش‌های کنده‌کاری، نقش افزوده و یا زدن مهر بر بدنه‌ها استفاده می‌شد. نقوش هندسی این سفالینه‌ها، گیاهی، جانوری، انسانی و گاه نوشته‌هایی به خط پهلوی است (تصویر ۲۳ الف و ب).

اشیای زیادی از دوره ساسانی در مناطقی چون نیشابور، سیراف و تخت سلیمان کشف شده که نشان می‌دهد سفالگری در این زمان تغییر چندانی نکرده است. لعب مصرفی به‌طور عمده دارای همان دورنگ سبز و آبی بود ولی تزئینات، دقیق‌تر و کیفیت



تصویر ۲۱ - پارچ کوچک سفالی با لعب آبی دسته بلند شیاردار - ارتفاع ۲۱ و دهانه ۵/۵ سانتی‌متر - شوش - دوره ساسانی - موزه ملی ایران



تصویر ۲۰ - ریتون سفالی به شکل بزکوهی - تپه کوهان نهاوند - دوره اشکانی - موزه ملی ایران



تصویر ۲۳ - ب - نمای نزدیک سراسب



تصویر ۲۳ - الف - ظرف سفالی به شکل اسب با نقوش برجسته در قسمت لگام و زین - شوش - ساسانی - موزه ملی ایران



تصویر ۲۲ - تنگ سفالی نخودی رنگ با لعب شفاف - شوش - دوره ساسانی - موزه ملی ایران

زیرا خاک‌های مرغوب مورد استفاده در چین، هنوز در ایران شناسایی نشده بود و سفالگران ایرانی برای آنکه در سطح بدنه ظروف خود مانند ظروف چینی، زمینه سفیدی داشته باشند، آنها را با دوغاب غلیظی از پودر نرم سیلیس یا کائولن پوشش می‌دادند<sup>۲۴</sup> (تصویر ۲۴). روش‌های تزینی گذشته نیز در این دوره متداول بود.

در اوایل دوره اسلامی، سفالگران در تهیه لعاب‌های شفاف با رنگ‌های متنوع، موفقیت‌های فراوانی کسب کردند و برای تهیه انواع رنگ‌ها از ترکیب اکسیدهای فلزی مختلف استفاده نمودند. نقوش تزینی سفالینه‌ها، در این دوره نقوش گیاهی برگ نخلی ساده، پرندگان و دیگر حیوانات و گاهی نقوش انسانی و خطوط کوفی است که به صورت برجسته در زیر لعاب شفاف دیده می‌شود (تصویر ۲۵). از دیگر ظروف رایج در این دوران می‌توان ظروف لعاب پاشیده<sup>۲</sup>، ظروف زرین فام اولیه<sup>۳</sup> و ظروف رنگارنگ<sup>۴</sup> را نام برد (تصویرهای ۲۶ و ۲۷).

با ظهور اسلام و سقوط امپراتوری ساسانیان، استفاده از ظروف طلا و نقره تحریم شد و همین موضوع سبب شد تا در قرن‌های اولیه اسلامی، رشد کمی و کیفی چشمگیری در هنر سفالگری ایران پدید آید و سفالگران به منظور جایگزینی ظروف طلا و نقره کوشش خود را برای ساخت سفالینه‌های زیبا به کار گیرند.

آشنایی سفالگران ایرانی با سرامیک خاوردور و به خصوص چین، علاوه بر ایجاد تنوع، موجب ارتقای کیفیت در بدنه و لعاب محصولات سرامیکی بعضی از مراکز سفالگری ایران شد. هارون الرشید یکی از خلفای عباسی، هر ساله، تعداد زیادی ظروف چینی را از راه نیشابور که پل ارتباطی بین سرزمین‌های اعراب و آسیای مرکزی بود، از کشور چین به پایتخت خود سامره وارد می‌کرد. کاروان‌هایی که حامل ظروف چینی به سامره بودند، مدتی را در نیشابور به سر می‌بردند و به داد و ستد می‌پرداختند و سفالگران ایرانی در برخورد با ظروف چینی، تحت تأثیر جنس، طرح و رنگ آنها قرار می‌گرفتند. ساختن این ظروف در ایران کار آسانی نبود،



تصویر ۲۵ - کاسه با نقش خطوط کوفی زیر لعاب شفاف - نیشابور -

قرن ۳ و ۴ هـ.ق



تصویر ۲۴ - کاسه با نقوش حیوانی زیر لعاب شفاف - نیشابور -

قرن ۳ و ۴ هـ.ق - موزه آبگینه و سفالینه

- ۱- به این دوغاب، پوشش گلی، انگوب (Engob) یا اسلب (Slap) هم گفته می‌شود.
- ۲- ظروف لعاب پاشیده: این ظروف در ایران به دو نوع ظروف ساده و ظروف نقش‌کنده با لعاب پاشیده تولید می‌شد. لعاب رنگی که به رنگ‌های سبز، زرد، ارغوانی و گاهی آبی بود، روی سطح ظرف پاشیده می‌شد. نیشابور بزرگترین مرکز ساخت این ظروف بود.
- ۳- ظروف زرین فام: این ظروف ابتدا با لایه گلی سفید پوشانده شده و سپس سطح ظرف را با لعابی که حاوی برخی اکسیدهای فلزی است، نقاشی می‌کردند. این ظروف در محیط احیا (محیط کوره دودزده و بدون اکسیژن است) کوره پخته می‌شد. بعد از پخت لعاب، ظرف دارای جلای خاصی است که تقریباً مشابه جلای فلزات است.
- ۴- ظروف رنگارنگ: روی زمینه سفید بدنه با استفاده از رنگ‌های سبز، آبی و زرد نقاشی می‌کردند گاهی نقوش چندان اهمیت نداشت و تأکید بیشتر روی ترکیب رنگی آنهاست.

این ظروف در مناطقی چون گرگان، غبیرا در کرمان و شوش در خوزستان و نیشابور ساخته می‌شد.



تصویر ۲۶- کاسه با لعاب پاشیده - نیشابور - قرن دوم یا سوم ه.ق

موضوعاتی مانند مجالس رزم و بزم، شکارگاه یا داستان‌هایی از ادبیات ایرانی است. بعضی از پژوهشگران بر این عقیده هستند که برای نقاشی این ظروف، نقاشان با سفالگران همکاری نزدیکی داشته‌اند، زیرا این تصاویر قابل مقایسه با نقاشی‌های نسخه‌های خطی است (تصویرهای ۲۸، ۳۰ و ۳۳).



تصویر ۲۷- کاسه با تزئین رنگارنگ - نیشابور - قرن چهارم ه.ق

دوره سلجوقی را می‌توان عصر طلایی سفالگری در ایران نامید، زیرا تمام روش‌های تزئینی مانند نقاشی رورنگی (مطالکاری، میناکاری و زرین‌فام)، نقاشی زیررنگی، روش‌های نقش‌کنده، نقش افزوده، مشبک و قالبی روی بدنه‌های سفالی به کار گرفته می‌شد (تصویرهای ۲۸ تا ۳۶). ظروف مینایی دوره‌های سلجوقی و خوارزمشاهی نقاشی‌های بسیار زیبایی دارد که دارای



تصویر ۲۸- کاسه مینایی - با داستان بهرام گور - ساخت ری -

اواخر قرن ششم ه.ق



تصویر ۲۹- کاسه با نقوش انسانی برجسته به روش پرس خمیر در

قالب - ری - قرن هفتم ه.ق (دوره سلجوقی)



تصویر ۳۱- ظرف شش ترک زرین فام - تارم - قرن پنجم ه.ق -  
موزه آبگینه و سفالینه



تصویر ۳۰- بشقاب زرین فام - کاشان - اوایل قرن هفتم ه.ق



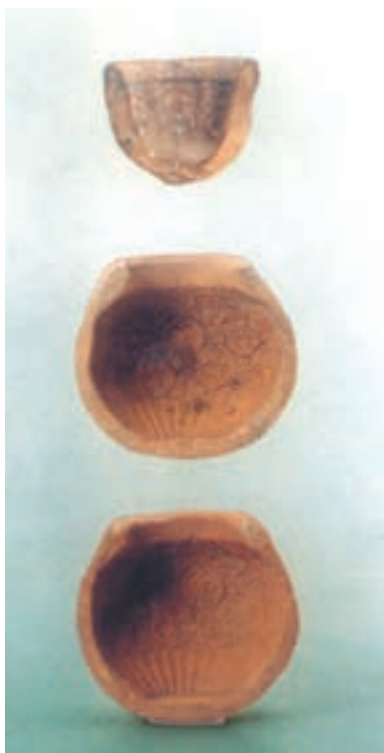
تصویر ۳۳ - بشقاب بدل چینی با نقاشی مینایی - کاشان - دوره  
خوارزمشاهی



تصویر ۳۲- بشقاب بدل چینی با نقوش گیاهی و حیوانی کنده کاری  
شده و لعاب فیروزه‌ای - اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم ه.ق

شهرهای ری، کاشان، جرجان و نیشابور متداول بود. شکل ظروف در این دوره بسیار متنوع است، مانند انواع کاسه، بشقاب، کوزه، خمره، آبخوری، قمقمه، ابریق، تنگ دهانه گشاد و قاب و قدح.

مهم‌ترین تحول در سفالگری دوره سلجوقی، استفاده از نوعی خمیر سفید برای ساخت بدنه بود که تقریباً شبیه خاک بدنه‌های چینی دوره سونگ در چین بود. بدنه این ظروف، دارای جداره‌ای بسیار نازک است که با لعاب قلیایی شفاف پوشش داده شده است. ساخت این ظروف در



تصویر ۳۴- ب- سه نمونه قالب سفالی - قرن ششم ه.ق



تصویر ۳۴- الف- کوزه قالبی به تاریخ ۵۳۴ هجری قمری که توسط علی بوهانی ساخته شده است. رنگ کوزه آبی لاجوردی بوده که در طی مراحل پخت، در اثر مشکلاتی در سوخت کوره تغییر رنگ داده است.



تصویر ۳۶- ریتون به شکل گاو به رنگ فیروزه‌ای - ری - قرن هفتم ه.ق - موزه ملی ایران



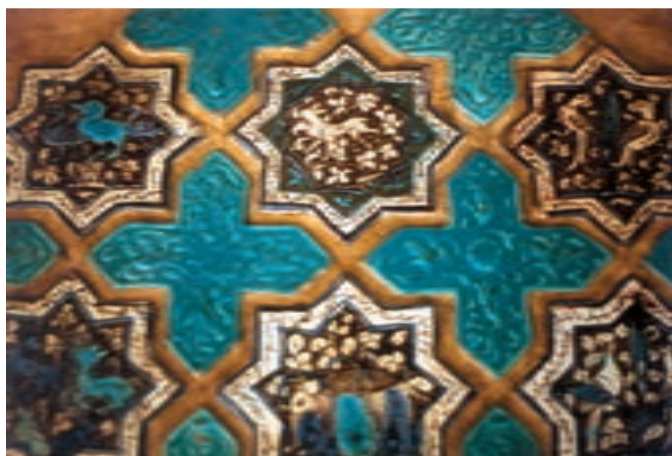
تصویر ۳۵- آفتابه مشبک دوجداره - کاشان - سده هفتم ه.ق - موزه آبگینه و سفالینه تهران



درخشان، قهوه‌ای، سبز، سفید، اخراپی، طلایی، فیروزه‌ای، لاجوردی، آبی و ارغوانی استفاده می‌کردند. با این که تولیدات این دوره شامل انواع ظروف و کاشی می‌شد ولی نسبت به دوره سلجوقی دارای تنوع کمتری بود. از مراکز سفالگری این دوره می‌توان سلطانیه، ری، ورامین، کرمان، مشهد، سلطان‌آباد و ساوه را نام برد.

علاوه بر کاشی‌های برجسته و اختر – چلیپای مینایی، زرین‌فام و نقاشی زیرلعاب، نوع دیگری از کاشی که در دوره ایلخانی ساخت آن شروع شده بود، با نام «کاشی معرق» تکامل و رواج یافت. زیباترین نمونه‌های کاشی معرق دوره تیموری، کاشی کاری مسجد گوهرشاد و مسجد کبود تبریز است (تصویرهای ۳۷ و ۳۸).

با آغاز حکومت مغولان در ایران در قرن هفتم هجری، بسیاری از شهرها به ویرانی کشانده شد. در طی این حمله‌ها، مراکز مهم سفالگری مانند نیشابور، ری و جرجان روبه‌نابودی گذاشت ولی به تدریج حکمرانان مغول تحت تأثیر فرهنگ ایرانیان قرار گرفتند و با انتخاب شهرهایی چون مراغه، تبریز و سلطانیه به عنوان پایتخت، این شهرها مرکز تجارت و اجتماع هنرمندان شد. سفالگران این دوره نیز با استقرار آرامش، با همان شیوه‌های دوره سلجوقی به کار خود ادامه دادند. نقوش تزئینی دوره ایلخانی، طرح‌هایی آزاد و پراختنا بود که نفوذ هنر چینی در آن دیده می‌شد. این نقوش شامل گل نیلوفر آبی، اژدها، سیمرغ، ابرهای پیچنده، مرغان در حال پرواز و حیوانات جهنده مانند آهو و خرگوش بود. سفالگران برای این نقاشی‌ها، از لعابهای شفاف با رنگهای



تصویر ۳۸ — کاشیهای بدل‌چینی اختر — چلیپا (شمسه — صلیب) کاشان — قرن هفتم ه.ق — گنجینه دوره اسلامی — موزه ملی ایران



تصویر ۳۷ — کاشیکاری مسجد گوهرشاد مشهد — دوره تیموری

در دوره تیموری، ساخت انواعی از ظروف به نام‌های «آبی و سفید»<sup>۱</sup> و «سلادن»<sup>۲</sup> آغاز شد و در دوره‌های بعد نیز رواج یافت. نقوش و تزیینات این ظروف متأثر از نمونه‌های چینی است. ظروف دیگری که در دوره تیموری تولید می‌شد، «کوباچه» نام داشت. این ظروف معمولاً دارای نقاشی به رنگ سیاه در زیر لعاب شفاف رنگی و اغلب به رنگ فیروزه‌ای بود که از شهری در داغستان قفقاز به نام «کوباچه» پیدا شده است و به همین دلیل به این نام خوانده می‌شود.

در دوره صفویه، شاه‌عباس اول برای رقابت با ظروف ساخت چین در بازارهای اروپا سیصد سفالگر چینی را به همراه خانواده‌هایشان به ایران آورد و اغلب آنها را در اصفهان اسکان

داد که در نتیجه این آموزش و همکاری سفالگران ایرانی و چینی، سفالگری ایران رو به ترقی گذاشت و ظروفی شبیه نمونه‌های چینی (از نظر شکل ظاهری) تولید می‌شد. گاهی این ظروف به حدی ظریف و زیبا ساخته می‌شد که تشخیص هویت اصلی آن مشکل بود و حتی گاهی در کف ظروف، امضای چینی تقلید می‌شد.

بسیاری از جهانگردان اروپایی مانند شاردن که در آن زمان به ایران مسافرت کرده‌اند، مرغوبیت ظروف سرامیکی ایران را ستوده‌اند. این ظروف در ادامه تولیدات دوره قبلی ساخته می‌شد که می‌توان از ظروف آبی و سفید، مینایی، سلادن، زرین‌فام، مطلقاری، کوباچه و گمبرون<sup>۳</sup> نام برد (تصویرهای ۳۹ تا ۴۲).



تصویر ۳۹- کاسه بزرگ بدل‌چینی آبی و سفید شمال ایران - قرن دهم ه.ق - گنجینه دوره اسلامی -

موزه ملی ایران

۱- ظروف آبی و سفید به گروهی از ظروف گفته می‌شود که روی بدنه سفید با رنگ آبی حاصل از کبالت نقاشی شده و سپس به روی آن با لعاب شفاف پوشیده می‌شود.  
 ۲- سلادن (Celadon) کلمه‌ای فرانسوی است و به ظروف لعابداری به رنگ سبز - خاکستری یا سبز بیدی اطلاق شده که در درجه حرارت بالا حدود ۱۲۵۰ درجه سانتی‌گراد و در محیط احیا (بدون وجود اکسیژن در کوره) ساخته می‌شود.  
 ۳- ظروف گمبرون: این نام به ظروف بدنه سفید، متراکم و نیمه شفاف اطلاق می‌شود که صدور آنها به اروپا، توسط کمپانی هند شرقی و از بندر گمبرون یا بندرعباس امروزی انجام می‌شد.



تصویر ۴۱- تنگ مطلاکاری (زراندود) - کاشان - قرن یازدهم ه.ق - موزه آبگینه و سفالینه تهران



تصویر ۴۰- کوزه قلیان سلادن - جنوب ایران - قرن یازدهم ه.ق (صفویه) - گنجینه دوره اسلامی - موزه ملی ایران



تصویر ۴۲- بشقاب کوباچه - نقاشی زیرلعاب سربی شفاف سبزرنگ - نماد ماه اسفند در مرکز بشقاب و حاشیه‌ای از شعر فارسی در اطراف آن - شمال ایران - قرن دهم ه.ق - موزه ویکتوریا و آلبرت لندن

(تصویر ۴۴).

دیوارهای بیرونی مسجد وکیل با کاشی‌های معرق و با طرح اسلیمی و کتیبه‌هایی با آیاتی از قرآن مجید به خط ثلث تزئین شده است. در سردر ورودی شرقی ارگ کریم‌خانی نبرد رستم و دیو سفید روی کاشی اجرا شده است. از دیگر نقوش دوره زندیه، گل‌های زنبق و پرندگان است که متأثر از نگارگری سنتی می‌باشد. با این که موضوعات نقاشی‌ها متأثر از دوره صفویه است ولی از نظر ترکیب‌بندی طرح‌ها و رنگ‌آمیزی تفاوت بسیاری باهم دارند (تصویر ۴۵).



در دوره صفویه نوعی تزئین کاشی به نام نقاشی هفت رنگ ابداع شد. نمونه‌هایی از آن را می‌توان در مساجد امام و شیخ‌لطف‌الله اصفهان مشاهده کرد. مراکز سفالگری این دوره، اصفهان، کرمان، مشهد و نیشابور است (تصویر ۴۳).

در زمان حکومت کریم‌خان زند بر ایران، تجارت و صنعت رونق یافت. برای ایجاد تحول جدید در سفالگری، کارگاه‌های بزرگی ایجاد شد. به دستور کریم‌خان، بناهای تازه‌ای احداث و برای تزئین آن از کاشی‌های هفت‌رنگ استفاده شد که مسجد وکیل و ارگ کریم‌خانی و بنای کاخ باغ ارم از آن جمله است

تصویر ۴۳ - کاشی هفت‌رنگ - مسجد شیخ‌لطف‌الله

اصفهان - صفویه



تصویر ۴۵ - کاشیکاری خانه حاج محمود عطر فروش، دوره زندیه - شیراز



تصویر ۴۴ - کاشیکاری سقف حوضخانه عمارت باغ ارم - شیراز

نقوش این ظروف با نقش‌های کاشی‌های این دوره شباهت زیادی دارد (تصویرهای ۴۸ و ۴۹).



تصویر ۴۷- کاشیکاری کتیبه میانی عمارت نارنجستان قوام

شیراز- دوره قاجار



تصویر ۴۸- قدح با نقاشی زیرلعاب - دوره قاجار - قرن ۱۳

ه.ق



تصویر ۴۹- کاشی هفت رنگ با نقوش شاهنامه - قرن سیزدهم

ه.ق - موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران

در دوره قاجار، آقامحمدخان برای تزیین بناهای جدید، هنرمندان بسیاری را از شیراز به تهران آورد که گروهی از آنان، استادان ماهر کاشی‌ساز بودند. از آنجا که کاشی هفت‌رنگ، برای تزیین نمای بناها رواج یافته بود، هنرمندان بیشتری نیز به آن روی آوردند و از قابلیت‌های کاشی هفت‌رنگ برای اجرای انواع طرح‌ها بخصوص اجرای مناظر مختلف سود جستند. در دوره قاجار علاوه بر نقوش اسلیمی و ختایی، طرح‌هایی از مجالس و شکار، چهره بزرگان و درباریان، گلدان‌های پرگل و پرندگان، نقش شیروخورشید که با ایجاد سایه و روشن ساخت و ساز می‌شد، رایج بود (تصویر ۴۶).



تصویر ۴۶- کاشیکاری نمای سقاخانه‌ای در اصفهان - دوره قاجار

در کاشی‌های لعابدار دوره قاجار، علاوه بر به کارگیری رنگ‌های سیاه، سفید، لاجوردی، فیروزه‌ای، سبز، قهوه‌ای و ارغوانی، استفاده از رنگ‌های قرمز، نارنجی، زرد، صورتی و طلایی رایج بود. استفاده از این رنگ‌ها در کاشی‌ها، یکی از خصوصیات بارز و یکی از راه‌های شناسایی کاشی‌های این دوره است. از کاشی‌های دوره قاجار می‌توان به عمارت قوام‌الملک در باغ نارنجستان اشاره کرد (تصویر ۴۷).

ساخت ظروف سرامیکی در دوره قاجار نیز رایج بود.

بعد از دوره قاجار در بسیاری از مراکز سفالگری ایران، ساخت ظروف سرامیکی و کاشی ادامه داشت، ولی بعضی از تحولات مانند جنگ جهانی بر بازار فروش این گونه کالاها، تأثیر داشت و این کارگاه‌ها را به ورطه نابودی و ورشکستگی کشاند. عامل اصلی که به این رکود سرعت بخشید، نفوذ بیگانگان بر ایران و هجوم کالاهای خارجی به بازارهای ایران و در نتیجه نابودی تدریجی اقتصاد ملی بود. در بخش سرامیک علاوه بر وارد شدن رنگ‌ها و لعاب‌های سرامیکی از خارج، ظروف چینی با کیفیت مرغوب‌تر و با قیمت نازل‌تر نیز عرضه می‌شد. به این ترتیب محصولات مراکز سفالگری ایران مانند اصفهان، همدان، شیراز، تبریز و مشهد متقاضیان خود را در داخل و خارج کشور از دست داد.

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و با اجرای برنامه‌های ممنوعیت ورود کالاهای خارجی مراکز سفالگری سنتی و همچنین کارخانه‌های صنعتی تولید کاشی فعال‌تر شده و امروزه بسیاری از تولیدات آنها به برخی از کشورهای همجوار صادر می‌شود.

## سفالگری معاصر ایران

امروزه با وجود کارخانه‌های بزرگ تولید محصولات سرامیکی در سراسر دنیا، هنوز سفالینه‌های دست‌ساز مورد توجه است، زیرا در این سفالینه‌ها، احساسات هنرمند تجلی یافته و

هریک، دارای ارزش‌های فرهنگی منطقه خویش است. در ایران، هنرمندان سفالگر با حفظ اصالت‌های فرهنگی به خلق سفالینه‌های هنری می‌پردازند و هر ساله نمایشگاه‌های متعددی از آثار هنری آنان برگزار می‌شود.<sup>۱</sup> در اغلب شهرهای ایران، کارگاه‌های سفالگری سنتی با سابقه طولانی در این رشته، به کار اشتغال دارند که با تفاوت‌هایی در نوع مواد اولیه بدنه و لعاب، روش ساخت، شکل و تزیینات محصولات از هم قابل تشخیص هستند، ولی اغلب آنها از خاک رس قرمز و یا از خاک سفیدی که مخلوطی از پودر سیلیس، کائولن، خرده شیشه و بنتونیت است، استفاده می‌کنند. کارگاه‌های سفالگری سنتی معمولاً از فرمول و ترکیب مواد اولیه کاملاً علمی و ثابتی استفاده نمی‌کنند ولی بعضی از هنرمندان سفالگر با تهیه خمیر گل بدنه و لعاب محصولات خود از کارخانه‌های صنعتی تولید مواد سرامیکی، آثار مرغوب‌تری تولید می‌کنند.

با استفاده از مواد اولیه متفاوت در ساخت ظروف سفالی، این محصولات دارای رنگ‌های متفاوتی می‌شوند که گاهی با توجه به ذوق و سلیقه سفالگر یا متقاضیان، روی آنها را با لعاب پوشانده، گاهی نیز بدون لعاب<sup>۲</sup> عرضه می‌کنند (تصویر ۵۰). در کارگاه‌های سفالگری سنتی محصولات بی‌لعاب یا بیسکویت شده، یک بار و محصولات لعابدار دوبار پخته می‌شود.



تصویر ۵۰ - چند نوع بدنه بیسکویت شده.

۱- لازم به ذکر است که علاوه بر نمایشگاه آثار هنری، هر ساله نمایشگاهی از تولیدات متنوع سرامیک بهداشتی در ایران برپا می‌شود که از نظر تنوع و کیفیت در سطح

بالایی قرار دارد.

۲- بدنه سفالی بدون لعاب «بیسکویت» نامیده می‌شود.

آشنایی با مهم ترین مراکز سفالگری معاصر ایران  
**۱- لالجین همدان:** این منطقه مهم ترین مرکز سفالگری ایران است و کارگاه های سفالگری بسیاری به تولید محصولات سرامیکی اشتغال دارند. یکی از دلایل رونق و رواج سفالگری در این منطقه، وجود معادن مرغوب و قابل دسترس خاک رس و سیلیس است.

خاک رس قرمز این منطقه به قدری برای سفالگری مناسب است که متقاضیان زیادی در سراسر ایران دارد، لذا در این منطقه خمیر گل رس که به وسیله دستگاه ها و تجهیزات صنعتی آماده سازی مواد اولیه سرامیکی تهیه شده اند، به صورت بسته بندی عرضه می شود.

محصولات این منطقه غالباً بدون نقش است که با لعاب شفاف رنگی مانند آبی فیروزه ای، سبز و قهوه ای پوشیده می شوند. روش شکل دهی این بدنه ها عموماً با چرخ سفالگری است ولی ساخت ظروف با استفاده از قالب نیز رایج است (تصویر ۵۱).  
**۲- میبد یزد:** در این منطقه، کارگاه های سفالگری بسیاری

در کنار هم به تولید انواع محصولات سرامیکی اشتغال دارند. مواد اولیه بدنه معمولاً از خاک رس منطقه تأمین می شود ولی بعضی از کارگاه ها، از مواد سرامیکی آماده کارخانه های صنعتی استفاده می کنند که رنگ بدنه محصولات آن سفید است. شکل دهی محصولات معمولاً با چرخ سفالگری صورت می گیرد ولی استفاده از ماشین های دستی جیگر و جولی و روش ریخته گری دوغایی<sup>۱</sup> نیز رایج است. برای تزئین این ظروف از نقوش سنتی منطقه استفاده می شود.

مشخص ترین ویژگی سفالینه های میبد، نقوش خورشید خانم، پرندگان، ماهی ها و نقوش شطرنجی است. نقش خورشید خانم سابقه طولانی در این منطقه دارد. نقوش با استفاده از رنگ های سرامیکی روی بدنه سفید نقاشی و سپس روی آن با لعاب شفاف پوشیده می شود. محصولات سرامیکی میبد بسیار متنوع است و تقریباً شکل هر ظرف مطابق سفارش مشتریان ساخته می شود (تصویرهای ۵۲ و ۵۳).



تصویر ۵۲ - قاب و قندچ با طرح گل و بوته و پرنده - میبد یزد -



تصویر ۵۱ - سرامیک همدان - معاصر

معاصر



تصویر ۵۳ - ظروف غذاخوری میبد یزد - معاصر

۱- با این ابزار و وسایل در بخشهای بعدی آشنا خواهید شد.

بی‌رنگ‌ترین می‌شود و گاهی نیز روی بدنه با لایه‌ای از رنگ‌هایی مانند سیاه و قهوه‌ای پوشیده و نقوش از روی بدنه کنده می‌شود، ولی به‌طور کلی تمام روش‌های تزئین بدنه خام در این منطقه رایج است. معمولاً برای شکل‌دهی خمیر بدنه، از چرخ سفالگری استفاده می‌شود گاهی نیز از قالب‌های چوبی هم برای شکل‌دهی خمیر استفاده می‌کنند (تصویرهای ۵۴ و ۵۵).

۳- شهرضای اصفهان: در این منطقه، ظروف با دو نوع خاک ساخته می‌شود که یکی خاک رس و دیگری خاک سفید است. خاک رس متعلق به معادن روباز در اطراف شهرضا است و خاک سفید غالباً مخلوطی از کائولن، سیلیس، بنتونیت و خرده شیشه است که از نقاط دیگر خریداری می‌شود. تزئینات بدنه در کارگاه‌ها یکسان نیست، گاهی بدنه‌های سفید با نقوش سیاه گل و بوته، ماهی و پرند در زیر لعاب شفاف آبی - سبز یا لعاب شفاف



تصویر ۵۴- ظروف کارگاه بهاری شهرضا با روش نقاشی زیر لعاب شفاف آبی - معاصر



تصویر ۵۵- ظروف کارگاه سهیلی شهرضا با روش نقاشی زیر لعاب شفاف سربی با نقوش کنده - معاصر



روش تزئین آن کاملاً شبیه سفال میبد است بدین صورت که با اکسیدهای رنگی روی بدنه را نقاشی کرده و روی آن با لعاب شفاف بیرنگ پوشیده می‌شود. در گذشته، تزئینات پرکارتر بوده ولی نقوش و رنگ آنها به تدریج ساده‌تر شده است. اکثر محصولات این منطقه به صورت قاب و قدح (کاسه و بشقاب بزرگ) ساخته می‌شود (تصویرهای ۵۶ و ۵۷).



تصویر ۵۷- کاسه با نقاشی زیررنگی - مند گناباد - معاصر

۴- **مند گناباد:** محصولات سرامیکی این منطقه از نظر نوع مواد اولیه، شکل ظروف و تزئینات آن بسیار به سفال میبد یزد شباهت دارد که حاکی از مهاجرت سفالگران یزدی به این منطقه است. ماده اولیه بدنه‌های سفید سنگ چخماق یا سفید، گل سرشوی و خاک بدنه‌های رسی از رسوبات رودخانه‌ای که به آن ماسه بادی افزوده شده است، می‌باشد و عموماً برای شکل‌دهی بدنه‌ها، از چرخ سفالگری استفاده می‌شود.



تصویر ۵۶- کاسه با نقاشی زیر رنگی - مند گناباد - معاصر

می‌شود. پس از شکل‌دهی و رسیدن به حالت چرمینگی با سنگ صاف، صیقل داده می‌شود که به آن «داغدار کردن» می‌گویند. اکثر سفالگران این منطقه را زنان تشکیل می‌دهند و مردان بیشتر کارهای جنبی از قبیل استخراج خاک از معدن و آماده‌سازی خمیر سفالگری را انجام می‌دهند. تزئینات این سفالینه‌ها نقوش هندسی و انتزاعی بسیار ساده است (تصویرهای ۵۸ و ۵۹).

۵- **کلپورگان سراوان بلوچستان:** سفالگری در کلپورگان با روش‌های بسیار ابتدایی انجام می‌شود، زیرا شکل‌دهی سفالینه‌های آن با نوعی چرخ ابتدایی که به چرخ‌های سفالگری اولیه شباهت دارد، صورت می‌گیرد. این چرخ از یک صفحه محدب چوبی که با انگشتان پا چرخانده می‌شود، تشکیل شده است. خاک رس این منطقه سفید است و بعد از پخت قرمز



تصویر ۵۹- تنوع محصولات در سفال کلپورگان - معاصر



تصویر ۵۸- زن بلوچ در حال شکل‌دهی ظرف روی چرخ سفالگری ابتدایی

(چرخ کند) - معاصر

۶- زُنوز تبریز: محصولات سرامیکی زُنوز از خاک سفیدی است که از معدنی در منطقه استخراج می‌شود. بدنه‌ای که از این خاک ساخته می‌شود، بسیار سفید است و گاهی با نقوش گیاهی بسیار ساده که با مهر پلاستیکی و یا با قلم مو بر روی ظروف می‌کشند، تزئین و روی این نقاشی‌ها با لعاب شفاف بی‌رنگ پوشیده می‌شود.

نوع دیگر محصولات کارگاه‌های تبریز، بدنه‌هایی است که بدون ایجاد نقش با لعاب شفاف فیروزه‌ای لعاب کاری می‌شود (تصویر ۶۰). روش شکل دهی به خمیر بدنه در این منطقه با استفاده از چرخ سفالگری است. معمولاً به دلیل کم بودن استحکام بدنه

خام، ظروف بزرگ، چندانکه ساخته می‌شود.  
 ۷- نطنز: در نطنز تعداد کمی از کارگاه‌های سفالگری به این فعالیت اشتغال دارند. ولی در گذشته کارگاه‌های بسیاری دایر بوده است و ظروف را غالباً با استفاده از چرخ سفالگری می‌ساختند ولی امروزه در این شهر غالباً از قالب برای شکل دادن ظروف استفاده می‌شود و روی این بدنه‌ها، تزئینات دقیق و ظریفی با استفاده از نقوش هندسی شکسته و گردان به صورت کنده کاری اجرا می‌شود. روش لعابدهی معمولاً با قلم مو انجام شده و لعاب رنگی مورد استفاده بسیار رقیق است (تصویرهای ۶۱ و ۶۲).



تصویر ۶۰- محصولات کارگاه قابچی تبریز - معاصر



تصویر ۶۲- گلدان با نقوش گردان کنده کاری شده در زیر لعاب شفاف

آبی که در گذشته در نطنز تولید می‌شده است - معاصر



تصویر ۶۱- قوری با تزئین کنده کاری شده، محصول کارگاه عبادی-

معاصر

۸- قم: در کارگاه‌های سفالگری قم محصولات سرامیکی متنوعی تولید و به صورت بدون لعاب و لعابدار عرضه می‌شود. تزئینات این محصولات بسیار ساده است و نقوش مشخصی ندارد. لعاب رنگی مورد استفاده غالباً به رنگ‌های سبز، آبی، قهوه‌ای و لاجوردی است که به صورت یک دست، سطح بدنه‌ها را می‌پوشاند. یکی از تولیدات خاص این منطقه ساخت اشیایی است

که با لعاب آبی فیروزه‌ای خاصی پوشش یافته است و به آن «خرمهره» می‌گویند. ایجاد لایه لعاب روی این اشیاء، مانند روش‌های معمول نیست و لعاب در فضای بسته‌ای، به صورت بخار و گاز ایجاد شده و پس از ترکیب با مواد بدنه به صورت لعاب فیروزه‌ای درخشانی درمی‌آید (تصویرهای ۶۳ و ۶۴).



تصویر ۶۳ - خرمهره قم - کارگاه سفالگری سعادت‌مند - معاصر

تصویر ۶۴ - گلدان با لعاب زرد - کارگاه سفالگری سعادت‌مند - قم - معاصر

۹- سیاهکل گیلان: سفالگران این منطقه سفالینه‌های خود را از خاک رس قرمز موجود در منطقه می‌سازند. تزئین بدنه‌ها با استفاده از روش مشبک صورت می‌گیرد و نقوش از سطح بدنه نیمه‌خشک بریده می‌شود. از این ظروف در گذشته به عنوان چراغ استفاده می‌شد ولی امروزه تنها جنبه تزئینی دارد. این ظروف غالباً بدون لعاب عرضه می‌شود و رنگ بدنه آن نیز قرمز است (تصویر ۶۵). اکثریت سفالگران این منطقه را زنان تشکیل می‌دهند.



تصویر ۶۵ - فانوسهای باغی گیلان - معاصر

## خودآزمایی

- ۱- مفاهیم «سفال» و «سرامیک» را تعریف کنید.
- ۲- تاریخچه سفالگری دوره نوسنگی تا دوره مدها را توضیح دهید.
- ۳- تاریخچه سفالگری دوره ماد تا پایان دوره ساسانی را توضیح دهید.
- ۴- تاریخچه سفالگری از دوره اسلامی تا پایان دوره قاجار را بیان کنید.
- ۵- ویژگی‌های هنر سفالگری دوره سلجوقی را بیان کنید.
- ۶- ویژگی‌های هنر سفالگری از زمان حمله مغول تا پایان دوره صفویه را توضیح دهید.
- ۷- ویژگی‌های هنر سفالگری دوره زند و قاجار را توضیح دهید.
- ۸- عمده‌ترین مراکز سفالگری امروز ایران را نام ببرید.
- ۹- از فروشگاه‌های محصولات سفالی محل خود دیدن کنید.
- ۱۰- از کارگاه‌های سفالگری محل خود دیدن کنید.
- ۱۱- مجموعه‌ای از تصویرهای محصولات سفالی محل خود گردآوری کنید و شناسنامه این محصولات را تهیه کنید. زیباترین تصاویر را در نمایشگاه دائمی کارگاه صنایع دستی قرار دهید.